

A KALEVALA ÉS A MAGYARSÁG

A rendszeres irodalomtörténeti kutatás megindulása egybeesett nálunk az érett romanticizmus nemzeti-népi öntudatot ébresztő, mindent elárasztó áramlatával. A tudományos ihletet is szárnyas képzelődés fűtötte, az alkotás egészének vágya, mely úgy akarta kibontakoztatni a költészetet, mint élő organizmust, mely keletkezett a képeket és mítoszokat burjánzó östelevényében, hogy attól soha el nem szakadva terebélyesedjen ki új alkotásokban. A tudomány ezen romantikus álmának kézzelfogható eredménye a magyar ösköltészet és mondatkutatás terjedelmes irodalma, melynek munkásai közt költő is akadt, sőt nem kisebb személy, mint Arany János *Naiv eposzunkról* írt tanulmányával.

De túl a mult emlékeinek feltárásán, mely az álmodozó keresők számára is meglehetősen csüggesztő volt, az alkotók is magukra vállalták a hiányok pótlását: a magyar irodalom első nagy korának jellegzetességét ez a homerosi akarát adja meg, *Arpádiásoktól* és *Zalán futásától* hunn trilógiák tervéig. Ma már bizony sokszor anakronisztikusnak tetszik ez a vágy, melyet epigon költők sokszorosan kompromittáltak, és nem csodálkozunk rajta, hogy lángja egyre pislákolóbbá vált, míg végül a költészet új szelei teljesen eloltották.

Az irodalmi érdeklődés ellenkező irányba fordult és a *Vörösmarty—Arany*-kor vitathatatlan, a korszerűtlenség korlátait áttörő alkotásaitól és népköltészetünk sokkal újabb keletű termékeinek összegyűjtésétől eltekintve egy szép álom került az irodalmi fuercsaságok lomtárába. Igaza volt a szkeptikus kritikusknak, aki számára semmi elmélet nem pótolhatta ösköltészetünk két hiteles sorát, és természetesnek tartottuk, hogy *Horváth* János nagy összefoglalását kódexeinknél kezdi, mert „írott emlékek nélkül nincs irodalom”. Beértük azzal, hogy lefordítottuk más szerencsésebb népek „naiv eposzait”, *Homéroszt* és a *Nibelungokat*, részleteket a nagy keleti költeményekből, a finnek *Kalevaláját* is többek közt. Két átültetője is akadt, mintegy előre jelezve, hogy a magyar szellemiség mélyen lelkiismeretbe vágó és majdan fontossá váló tényéről van szó, bár a megjelenés pillanatában csak kevesen vettek róla tudomást.

A mélyben munkáló erők — a kifejezés frázis-szerűsége és elkoptatottsága ellenére is elég tisztátalan — az új magyar irodalmat váratlanul népi jellegűvé formálták, kifejlesztve a tudományos érdeklődés egy újabb romantikus formáját, a hungarológiát, mely a magyarság nemzeti és faji ösképének alkatát igyekezett felvázolni. Értékké vált minden adat, mely

teljesebbé tette a látást a népi kultúra egészéről, vagy az eredet titkára és a megtett út állomásaira utalt. Existenciálisnak nevezte magát ez a tudomány, jelezve mintegy, hogy eredményeit életformáló erővé akarja átalakítani. Így támadt fel az érdeklődés a Kalevala iránt is, mely egy velünk rokon nép legmélyebb költői hagyományait foglalja magában. Elég említeni *Gulyás Pál* átfogó tanulmányát, mely nem kisebb igénnyel lép fel, mint a Kalevala szellemében meg-ejteni a magyar irodalom revízióját.

Lehet ez ellen a szándék ellen tiltakozni, arra hivatkozva, hogy a Kalevala mégis csak idegen alkotás, ha rokon nép termelte is ki magából. Vajjon csakugyan annyira idegen? Fordítója, *Vikár Béla*, aki a Kalevala kedvéért tanult meg finnül és évekig járta a magyar és finn vidékeket, hogy behatoljon az eredeti szellemébe és úgy tolmácsolhassa magyarul, hogy benne legyen a népnyelv táji változatainak kollektív hangszerelése, székely parasztok előtt is felolvasott részeket kész fordításából. Jóleső csodálatot és elismerést kellett vele, de számára mindennél többet ért, hogy a nép fiai magyarnak érezték a hallott verseket. Hogy a kor irodalmi áramlataiban benne élő magyar fülének miért idegenek mégis *első pillantásra* ezek a hangok, az az európai hagyományokban nevelt hallásnak tulajdonítható, annak a hosszú fejlődési folyamatnak, mely Homéroson kezd és az ő hagyományainak folytatásában látja az európai irodalmat.

Homéros nem tartozik a legtöbbit olvasott költők közé, de akárhol útjuk fel, ismerős hang szól hozzánk. Az iskola beszél belőle és az *irodalomnak* még nagyobb iskolája. Hallgassuk csak! — arról van szó éppen, hogy Pandaros lesből le akarja nyilazni Menelaost. A régi filológusok sokat dicsérték e hely plaszticitását.

*Most a vitéz ijját földnek támasztva felajzá
S óvatosan lelevé. Bajtársai meg paizsokkal
Védtek őt, netalán a vitéz görögök lenyilazzák,
Még mielőtt daliás Menelaost leteríti nyilával.
Most kinyitá legzét s nyilvesszét vett ki belőle,
Szárnyasat és újat, keserű sebzés okozóját.
Most a haláloszó vesszét az idegre feszíté
S tegyes Apollonnak tett tüstént szent fogadalmat,
Hogy báránytörökat szentel majd zsenge juhokból,
Ha innen hazatér Zelejé szentelt mezejére.
Ekkor a nyilvesszét az ideg hátára feszíté
S melle felé húzta meg a hürt, a vasat meg az ijjhoz,
És mikoron köralakra feszült a nagy ijj erejétől
Csörren a nyil, az ideg csattan, tovasurran a gyilkos
Nyilvessző s nekiröppen a lábvértés görögöknek.*

Homéros szemmel kíséri a nyilat és látja, hogy Athéne eltéríti útjából, úgy hogy a szép csatos övbe fűrődva éppen csak megkarcolja Menelaost. Közben még két hasonlat: az

istennő eltérítő mozdulata olyan, mint a csecsemőtől legyeket elűző anyáé, a hős kibuggyant vére pedig a méoni nők által pirosított elefántcsont kantárdíszhez hasonlít. Hozzá kell venni még az öv leírását, mint ahogy a lövés előtt is leírja a szarvasagancs íjját, visszaemlékeztetve a vadászatra, melyen elejtették.

Lassú és méltóságteljes sorok. Csillognak a költészet érett szépségétől és a szabatoságtól, mely az isteni beavatkozás csodáját is természetessé tudja tenni. Nem idegenek füleinknek sem: *Vörösmarty* avatta magyarrá a hexamétereket és *Arany* a betetőzése ennek a szemléletes látásnak.

Önkénytelenül is kínálkozik a Kalevalából egy párhuzamos jelenet. A lapp Juokahajnan bosszút akar állni Vejnemőjnenen és íjját készíti:

*Alkot íjját irtózatost,
Ivet, vasveretlőt készít,
Rézből önti hátsó részit,
Meg is szerzi aranyfüsttel,
Ékesíti új ezüsttel.
Hol szerezzon szíjat hozzá,
Ideget vajjon ki ad hozzá?
Hiszi-béli¹ szarvas ere,
Lempó ördög len közele.*

*Nyelbe sültve immár ive,
Tisztára kész ijja mive,
Gyönyörű tv ez alakjára.
Nincs ennek az ijjnak ára:
Hátán néki lám egy ló áll,
Nyelén végig kis csikó száll,
Nő fekszik az ijjon felül,
Feszítőjén nyulacska ül.*

Ugyanígy éneklük meg a nyilvesszők elkészítését is. Aztán kiül lesbe a tüzes félsziget hónaljába és várja Vejnemőjnenent. A hős úgy jó, mint a felhő vagy a hajnal. A támadót igyekszik édesanyja lebeszélni. Hasztalan.

*Feszíti a tüzes ivet,
Szegzi a réz remekívet,
Bal térdének irányába,
Jobbik lába legaljából,
Nyilat von ki puzdrájából,
Tollhegyet a háromlábból,
Legsebesebb nyilat veszi,
Legjobb tollát választja ki,
Ráteszi a rovátkára,
Helyezi a kenderszátra,
Igazitja tüzes ívét
Jobbik válla tetejibe,
Illeszkedik ellőnie,
Vejnemőjnenent lelőnie,
Maga szóval mondja igyen:
„Üss iziben, nytrfa ivem,
Fenyőhátas, sujts le hiven,*

*Kender-ideg, igyekezzél;
Ha mit kezem mélyebbitne,
Azt a nyilam föllebbítse,
Ha mit kezem föllebbítne,
Azt a nyilam mélyebbitse!“
Billenti a puska-ravaszt,
Nyilat elsőbb egyet szalaszt,
Nagy fölnek az tova tér el,
Feje fölött föl az égére,
Fel a felhő-oszlásokig,
Sürgő-forgó foszlányokig.
Újra lő hát, nem hederül,
Lővi másod nyilvesszejit,
Nagy-lenek az mén odáig:
Le az alsó földanydig,
Tönkre akar a föld menni,
Homok-halom megrepedni.*

¹ Alvilági.

A harmadik nyílvesző, akár a népmesékben, eltalálja, de nem a hőst, hanem csak lovát. Mégis olyan hatalmas volt a lövésnek ereje, hogy mindenestől elsodorja a tágas tengerekig, a „világszéles vízterekre”, ahol hat napig küzd az árral, míg partot ér.

Ez a végtelenné fokozott hatás, világon átsüvöltő zúgás a Kalevala atmoszférája. Az Olympuson csak Zeus bólintására rendülnek meg a világok, itt három nyílveszőre szűrva együtt van az egész leterített természet. Istenlakta ég — mélyen vegetatív föld — emberi világ: ezek vannak itt felszűrva szinte játékos szeszéllyel, mégis mély belső következetességgel Juokahajnen nyílveszőire. Közben itt sem hiányzik a realitás, a mozdulatok következetesen megfigyelt élethűsége és a tárgyak ismerete. Van azonban ebben az ismeretben valami lényeg-szemléletszerű, természetesen a költészet nyelvére lefordítva, mely képekkel és metaforákkal dolgozik. A nyelv állapota még azt a játékosságot mutatja, mely minden pillanatban kész arra, hogy a fogalomnak képszerű eredetijét visszaállítsa. Elég a nyíl leírására visszagondolni.

De ezek csak kiragadott részletek és az első pillanat benyomásai. A Kalevala is csak ötven énekre terjedő teljességében él igazán. Az olvasónak is *Lönnrot* ihletét kell újraélni. Mert amikor a diák-lelkét megőrzött tudós a gyermekkorából magával hozott énekkoszorúktól csábítva több mint százéve nekivágott a karjalai finn falvaknak, hogy összegyűjtse a régi énekeket, még csak sejtette, hogy ő lesz az apja a világbirodalom legfiatalabb, de a benne megőrzött anyag és művelődési fok révén egyik legősibb naív eposzának. Lelkében maga is költő volt, és kétségtelenül az ő lángszellemének köszönhető a költemény mai alakja, az énekek egybeillesztése és a különbözőképpen alakult variánsok közül a legtalálóbba kiválogatása és összehangolása. Teljes bizonyossággal soha sem lehet megkülönböztetni a *Lönnrot* sorait a nagy költeményben. De nem szabad ossiáni hamisításokra gondolni. A *Kalevala* élő és énekelt anyag volt az ő korában. Az egymás kezét fogó énekesek úgy adták elő, hogy maguk is csiszoltak egy-egy soron, találtak egy jelzőt és továbbszínezték egy kalandot. *Lönnrot*, bár műveltsége magába fogadta Európát, finn férfi volt, népe testéből gyúrva és lelkeleg örököse a látás ősi formáinak. Így adhatta át több mint száz éve, 1835 február 28-án a finn akadémiának tudós- és költő-öntudattal a saját és a finn nép művét. Természetesen az utóbbit hangsúlyozta.

A Kalevala valóban kollektív mű. A mítoszteremtő kor termékenységében született és konzervatív századok hatalmas erőfeszítéssel védtek az eredeti formát. Nem esetleges és mással bármikor helyettesíthető alkotás. A finneknek olyan sorsszerű könyve, mint az Irás népének az Ótestamentum. Elgondolásában és belső arányaiban is ahhoz hasonlít. Kezdődik a világ teremtésével és végződik a Megváltó szüle-

tésével. Közben emberi nemzedékek járnak a föld hátán: küzdenek, szeretnek, építenek, álmodnak, énekelnek, gyűlölködnek, harcolnak és buknak el benne. A természet hatalmas kulisszákkal emeli a hatást: hajladozó füvek és rezgő habok, világot szülő örvénylés, napnak és holdnak kozmikus jelenései szélesítik ki az emberi álom és emberi erő határait. A világtól való rettegés által gyötört ősemlék találja meg benne az összhangot a természettel. Végső elemzésében vallásos mű, pogány vallásossággal, de élénk fogékonysággal a keresztény igazságok iránt. Nem érezzük erőszakoltnak az az utolsó ének megoldását: egy szűznek áfonyabogyótól gyermeke születik s a régi világ ki akarja tenni a kietlenbe, de anyja tudja, hogy övé lesz a világ, a szégyen után a dicsőség. A Krisztus és Mária-motívumok úgy vették fel a finn karakterisztikumokat, mint ahogy az anekdota szerint a kínai misszionárius is meglepetve veszi észre, mikor húsz év után újra meglátogatja egy régi gyülekezetét, az Üdvözítő és a Szent Szűz képmását a kínai istenek és szentek közt.

A népi hagyományok belső összetartó ereje gondoskodott a teljes áthasonulásról. Az énekes megnyitotta lelkét az új igék előtt, de ragaszkodott a formákhoz, az arcok finn-ugor jellegéhez, a saját hagyományaihoz. A Kalevala-kutatás, mely az egyetemes filológia nemcsak egyik legszebb, de termékeny fejezete is, megállapította azokat az elemeket, melyekből az eposz összetevődött. Vannak, akik sokalják a külföldi hatásokat és rámutatnak azokra a középkori hősköre vagy uralkodókra, akik a Kalevala hőseinek modellül szolgáltak. Kikövetkeztetik a műből a népvándorlás erőit, melyek ott munkálkodtak a vikingek sorsában. Minket ellenkezőleg éppen a mű finnsége ragad meg, a megőrzött ősi jelleg.

A Kalevala határai elég szűkre vannak szabva a térben. Finnországnak, közelebbről meghatározva Karjalának és a lappok északi földjének területét soha nem hagyta el. A szomszédos országok néha derengenek fel egy-egy odavetett runóban, ahol a Néváról, a muszka földtől vagy a német szappanról történik említés. De ezen a földön elfér a világ minden főrekvése és küzdelme. Az időben sem nyúlik vissza végtelen ezredévekre, mint a babiloniai királymondák istenkirályaié, akik pontosan kiszámított 37 vagy 28 ezer évet élnek. A költemény hőse Vejnemöjnen együtt születik a világgal és ő búcsúzik el az új korszak eljövételét hirdető Megváltótól. Az emberek úgy támadnak a földön, mint a növények vagy virágok. Nincs pontos, meghatározott Ádám-tól eredő genealógiájuk. A szerelem és születés mithoszai nem peregnék le az olvasó szemei előtt. Mintha a teremtés őselvében az emberek sokasodása is benne lenne. Mikor Vejnemöjnen, az első ember, megindul a földön, emberek csoportjaival találkozik, mintha akkor bújtak volna elő a termékeny talajból. Általában a föld mindig hajlandó arra a Kalevalában, hogy kidobja magából az életet, mint ahogy be is

fogadja nagy vegetatív ölelésébe. Szemünk láttára formálják meg a természet anyagaiból *Hisz* szarvasát, ezt a finn csodaszarvas, melyben a magyar hagyományok mására lehet ismerni, és Vipunen, a költemény egyik csodatáltosa, rejtelmes lényével belenő a földre. A kalandozók egy eldugott öbölben sirást hallanak, és csónakot fedeznek fel, mely panaszkodik elhagyatottsága miatt. Hosszan elbeszélgetnek egymással, aminek az az értelme, hogy a hősök meg akarják tudni, hogy nem valamely ártó szellem költözött-e a járműbe. De beszélgetnek a halak és madarak is, a szép leányt pedig feleségül kérik a nap, hold és a csillagok.

A természettel való ezen intím együttélésnek titka a *váráslat*. Az ember még nem vesztette el mágikus erejét. Sámánkodásával bűvölni tud, a szó, a hang ereje „világokat teremt semmiből”, ha bajban van, seregeket tud elődalolni, ellenfelét a föld alá dalolja. Teljesítőképesége emberfeletti. Nemcsak ezredeket él, de étlen-szomjan örvényben-tűzben hosszú ideig képes kibírni. Szervezete nem vesztette el még alkalmazkodóképességét. Mindig a körülményekhez idomul: ha repülni kell, madár lesz belőle, ha a napot kell elérni, óriássá nő. De a fizikai erőnél is nagyobb ereje a *megismerés*. Ha valamit ismer, azt le is győzte. Lemminkejnen például úgy győzi le a kígyót, hogy megmondja neki eredetét. Ezáltal hatalmat is szerzett felette. Természetesen, csak a hősök képesek erre, akiket a költemény Ukkó-fiaknak mond, jelezve *isteni* eredetüket.

De távolról sem népmesei fordulatokról van szó. A Kalevala megőrizte azt, ami a mesékből legtöbbször veszendőbe ment, a szimbólikus jelentés mélységét. Ha vannak meseszerű vonásai is, nem az „egyetlen győzelem” éneke, mely csak azért indít meg egy eseményt, hogy a feltétlenül happy end révébe érjen. Ami a legmegkapóbb a költeményben, a természettel való egységen kívül, az *emberi teljeségre* való törekvés. A Kalevala egyik utánczója, *Longfellow*, például ezt a teljességet ejtette el, amikor megalkotta a *Hia-watát*, az emberi kultúra époszát. Kétségtelenül a Kalevalának is egyik legmélyebb vonása, amikor a kultúra hatalmas vívmányává avatja a csoda-kovács alkotását, a szampómalmot. De a Kalevalában ott van a rombolás is, a befelégő emberi tűz, a bosszú és szeszély, melyek akkor sem engednék égis nőni a föld porát, ha a természet ellenséges erői nem tartanák szüntelen kordában...

Még nagyon sokat lehetne beszélni a költemény hőseiről, akik az ember egy-egy nagy példáját mutatják, a tájakról, melyek kékbe olvadnak, az epizódokról, melyekben megmutatkozik a finn népelet, vagy a fellegekig csap a képzelet. Fel kellene sorolni a költemény nyelvi szépségeit, a benne szunnyadó lírai lehetőségeket, a gondolatrítmus bájait és kifejezésbeli gazdagságát. Külön tanulmányt érdemelnének a *rúnók*, melyeket olyan tökéletesen adott vissza magya-

rul *Vikár* Béla. Mert a Kalevalában is — mint minden remekműben — a tartalom egyenlő fontosságú a formával. A költemény főhőse maga is költő, a lant feltalálója. Az éneket „Örök öröm”-nek nevezi, akárcsak *Keats*, a görög urna antik szépségének énekese.

A Kalevala számunkra nemcsak egy költemény a sok közül, de eszméltető könyv is. Ha elolvastuk, a magunk arcára döbbenünk rá. Azért ismerte fel benne *Gulyás* Pál olyan örömmel a magyar *mellérendelést*, a látás végtelen statikáját. Sok jelenség, ami végtelen újságával hatott a felfedező előtt, válik felismert régiséggé általa. Hogy csak az *Ady* példáját említsük, ő is a Kalevala mítikus látását revelálta. A cethal-isten, a ködgubában járó november, a szemek kis „kék dereglyéje”, a fehér ajkak víziója, melyeket a hernyókhöz hasonlít lepke rajban, vagy pajtásnőjének cseresznyéllő ajka, látomásai, melyeket egy isten fején állva mond el, a hunn új legendában „feldalolt seregek” ugyanazt a belső, északias látásmódot („Én északi ember vagyok”) mutatják, mint a *Kalevala*. De arra utal főként mítoszteremtő szuverénitása.

Az olvasó végső érzése: ha ősköltészetünk elveszett is, a Kalevalában megtaláljuk egy velünk rokon nép mély gyökereit, melyeket nemcsak a vér, de a szellem által is lényünkhöz közelesőnek tarthatunk. Szellemiségünk metafizikai ivelése a Kalevalától Adyig töretlen.

Vajda Endre